

เครื่องทองลงหิน

ครูเมตตา เสลานนท์ (แสงสัจจา)

เมตตา เสลานนท์
ช่างทำเครื่องลงหิน บ้านบุ
กรุงเทพมหานคร

ชื่อ -สกุล นางเมตตา เสลานนท์ (แสงสัจจา)
วัน เดือน ปีเกิด ๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๖
การศึกษา บัณฑิตชั้นสูง จากปิ้ง ประเทศมาเลเซีย
ที่อยู่ ๑๓๓ ตรอกบ้านบุ ถ.จรัลสนิทวงศ์ ๓๒
แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย
กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์ ๐๒-๔๒๔ ๑๖๕๖, ๐๘๑-๖๑๕ ๗๘๔๐
อาชีพ กิจการซันลงหินบ้านบุ
บิดา นายเต็ม แสงสัจจา
อาชีพบิดา หัวหน้ากองแกรรับกระทรวงยุติธรรม,
ผู้พิพากษาสมทบ (หลังจากเกษียณ)
มารดา นางเจียม แสงสัจจา
อาชีพมารดา ทำซันลงหิน

ครอบครัว
ชื่อสามี นายไพบูลย์ เสลานนท์
อาชีพ รับราชการ
บุตรรวม ๓ คน
ชื่อบุตร ๑. นายโตมร เสลานนท์
๒. นางสาวพัทธมน เสลานนท์
๓. นายต่อพงศ์ เสลานนท์

ผลงานและรางวัล

พ.ศ. ๒๕๔๕ ชนะเลิศการประกวด หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ประเภทโลหะ
พ.ศ. ๒๕๔๖ รางวัล OTOP ๕ ดาว กรุงเทพ เขตบางกอกน้อย
พ.ศ. ๒๕๔๗ รางวัล OTOP ๕ ดาว กรุงเทพ เขตบางกอกน้อย
พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้รับรางวัลส่งออกยอดเยี่ยม PMAWARD
รางวัลสินค้าคัดสรรระดับ Premium ของกระทรวงพาณิชย์
พ.ศ. ๒๕๔๙ รางวัล OTOP ๕ ดาว กรุงเทพ เขตบางกอกน้อย
พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับคัดเลือกเป็นสินค้า Select ของกระทรวงพาณิชย์
รางวัล Seal of excellence for handicrafts ๒๐๐๗
South-East Asia Programme

ประวัติการทำงาน

ครูเมตตา เสลานนท์ เป็นผู้ที่สืบทอดการทำ “ขันลงหิน” รุ่นที่ ๖ ต่อจากมารดา คือนางเจียม แสงลัจจา เรียนรู้การทำจากช่าง ไม่ได้ทำด้วยตนเอง แต่ทราบขั้นตอนทั้งหมด ครูเมตตาได้ใช้ประสบการณ์ปรับเปลี่ยนรูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้รองรับกับความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งรูปแบบโบราณคือ “ขัน” ภาชนะใส่น้ำเท่านั้น มีหลายขนาด และไม่มีลวดลาย ต่อมาพัฒนารูปแบบไปเรื่อย ๆ เริ่มแรกตั้งแต่ในสมัยคุณแม่ของครูเมตตา ได้รับคำสั่งซื้อจาก บริษัท ส.สำราญไทยแลนด์ ให้ทำ “ชุดนมน้ำตาล” ส่งออกไปต่างประเทศ หลังจากนั้นก็มีร้านจิวเวลรี่มาสั่งทำต่อมามากเป็นลำดับ และเพิ่มรูปแบบเป็นขามสลัด ขามผลไม้ เป็นต้น รวมทั้งเพิ่มลวดลายลงไปให้สวยงาม เพื่อเพิ่มมูลค่าเพิ่มให้สินค้า

ขันลงหิน บ้านบุ

บ้านบุ เป็นชุมชนเล็ก ๆ ตั้งชื่อตามลักษณะอาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชนนั้น ๆ คือ การบุภาชนะโลหะ มีบ้านเรือนอยู่อาศัยกว่า ๑๐๐ หลังคาเรือน กินอาณาบริเวณตั้งแต่ริมคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ หลังสถานีรถไฟธนบุรี ยาวเรียบคลองไปราว ๔๐๐ เมตรถึงบริเวณวัดสุวรรณาราม ในสมัยโบราณเรียกชุมชนด้านวัดสุวรรณารามว่าบ้านบุบน และเรียกชุมชนด้านปากคลองว่าบ้านบุล่าง ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของ ที่ว่าการเขตบางกอกน้อย

บ้านบุ เป็นย่านที่ทำขันลงหินหรือขันบุ พบหลักฐานสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาในชุมชนว่า บรรพบุรุษของชาวบ้านบุเป็นชาวกรุงศรีอยุธยา ได้อพยพมาตั้งหมู่บ้านหลังจากเสียกรุงเมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐

เมื่อมีการตั้งราชธานีเป็นการมั่นคงแล้ว ชาวบ้านผู้เคยประกอบอาชีพผลิต เครื่องทองลงหินหรือเครื่องทองสัมฤทธิ์ ได้รวมกลุ่มกันเลือกทำเลนออกคูเมืองราชธานี บริเวณปากคลองบางกอกน้อยอันเป็นที่ตั้งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังมีวัดอัมรินทร์าราม (วัดบางหว้า) และวัดสุวรรณาราม (วัดทอง) วัดโบราณสมัยอยุธยา ตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางของชุมชน และสืบเชื้อสายถ่ายทอดวิชาช่างบุต่อเนื่องกันมา ในชุมชนหลายชั่วอายุคน

“...ซึ่งว่ากันว่ารุ่นคุณแม่เป็นรุ่นที่ ๖ จากสมัยกรุงศรีอยุธยา ตามประวัติก็คือ ๒๓๐๐ เราเสียกรุงพระเจ้าตากสินก็อพยพผู้คนจากอยุธยา มารุ่นบุรีมีชุมชนบ้างช่างหล่อ ชุมชนบ้านบาตร แต่ละกลุ่มก็จะจัดตั้งเป็นกงสีของตัวเอง พอมาถึงยุคกลาง ๆ ก็จะมีคนจีนจากเวียงนครเขมมมารับของไปขายต่อต่างจังหวัด ได้รับความนิยมมาก นั่นคือรูปแบบการค้าในยุคกลาง..”

ชาวบ้านในชุมชนบ้านบุเป็นช่างทำขันลงหินทุกบ้าน โดยสืบทอดฝีมือและความเชี่ยวชาญต่อกันมาในชุมชน ในลักษณะที่เป็นหัตถกรรมช่างฝีมือในครัวเรือน ชาวบ้านบุจะทำงานเป็นช่างอิสระตามบ้าน มักแบ่งงานกันไปตามขั้นตอนการผลิตและฝีมือแรงงาน ซึ่งผู้ชายจะทำงานหน้าเตาเป็นช่างหลอมช่างแม่ และช่างตี ซึ่งเป็นงานหนักและใช้ความเชี่ยวชาญ ความอดทนสูง ต้องทำงานอยู่กับเตาร้อน ๆ ทั้งวัน ผู้หญิงจึงรับหน้าที่เป็นช่างลาย ช่างตะไบและช่างกลึง ซึ่งต้องอาศัยความประณีตละเอียดอ่อนในการทำงาน หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ การผลิตเครื่องทองลงหินซบเซาลง เนื่องจากการอพยพหลบหนีสงครามของชาวบ้านบุ และเมื่อย้ายกลับมา บางบ้านก็เปลี่ยนอาชีพ ด้วยเหตุผลด้านการตลาดและด้วยเหตุผลอื่น ๆ อาทิ ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ความไม่คุ้นชินต่อเทคโนโลยีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปใช้เครื่องมือที่ทันสมัย ผู้ผลิตมีอายุสูงขึ้น ตลอดจนความพอใจในการประกอบอาชีพอื่นทดแทน ปัจจุบันการทำเครื่องทองลงหินของชุมชนบ้านบุลดจำนวนลงอย่างมาก เหลือเพียงแต่ ครูเมตตา เสดานนท์ ทายาทของครูเจียมแสงสัจจา (มารดา) เพียงผู้เดียวที่ยังสืบทอดการทำเครื่องทองลงหิน อยู่ในชุมชนแห่งนี้

ศิลปะการทำเครื่องทองลงหินของชาวบ้านบุ

คำว่า “บุ” หมายถึง การตีให้เข้ารูป ใช้กับงานโลหะ การทำขันบุของชาวบ้านบุ ใช้ทองสัมฤทธิ์คือโลหะที่เป็นส่วนผสมระหว่างทองแดงกับดีบุก บางครั้งจึงเรียกว่า “เครื่องสัมฤทธิ์” การนำทองสัมฤทธิ์มาตีแผ่ขึ้นรูปเป็นภาชนะ จึงเรียกภาชนะนั้นว่า “เครื่องบุ” และเนื่องจากขั้นตอนการขัดใช้หินเป็นก้อน ขัดภาชนะจนขึ้นเงาจึงเรียกว่า “เครื่องทองลงหิน” อีกประการหนึ่งด้วย

การบุภาชนะ แม้ว่าจะเป็นงานที่ไม่มีความซับซ้อนมากนัก แต่จำเป็นต้องอาศัยความเชี่ยวชาญ ความอดทน ความแม่นยำและความประณีตในการปฏิบัติงานเป็นอย่างมาก การทำเครื่องทองลงหินของชาวบ้านบุยังคงยึดถือกรรมวิธีอย่างโบราณ ซึ่งกว่าจะแล้วเสร็จกระบวนการต้องอาศัยฝีมือแรงงานของช่างหลายสาขามาประกอบกันทำขึ้นด้วยมือทั้งสิ้น

ครูเมตตา เสดานนท์ เป็นผู้สืบทอดการทำ “ขันลงหิน” เป็นรุ่นที่ ๖ ต่อจากมารดา คือ นางเจียม แสงสัจจา ครูเมตตา จะทราบขั้นตอนขบวนการทำต่าง ๆ แม้ไม่ได้ลงมือเอง แต่ก็สามารถควบคุมคุณภาพของขันลงหินนี้ได้เป็นอย่างดี สมัยโบราณจะผลิตเพียง “ขัน” เช่น ขันใส่น้ำ ขันล้างหน้าเท่านั้น มีหลายขนาดด้วยกัน และไม่มีลวดลาย ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของภาชนะตามความต้องการของผู้บริโภค เช่น ในสมัยคุณเจียม ได้รับคำสั่งซื้อจาก บริษัท ส.สำราญไทยแลนด์ ให้ทำ “ชุดนมน้ำตาล” ส่งออกต่างประเทศ หลังจากนั้นก็มีร้านจิวเวลรี่ สั่งทำ และเพิ่มรูปแบบเป็นชามสลัดชามผลไม้ เป็นต้น เพิ่มลวดลายลงไปให้สวยงาม และเพิ่มจุดสนใจให้ลูกค้า ซึ่งคนไทยจะนิยมใช้ขันลงหิน เป็นขันใส่บาตร แต่ต่างชาติจะนิยมให้ออกแบบเป็นภาชนะหลากหลายรูปแบบ ไม่จำเจ

“..จุดเริ่มแรกที่ทำให้งานของเราเป็นที่รู้จักในต่างประเทศก็คือ บริษัท ส. สำราญไทยแลนด์ เป็นบริษัททำช้อนส่งออกต่างประเทศ เขาก็จะให้เราทำชุดนมน้ำตาลส่งออกต่างประเทศ เราก็รับออเดอร์จากลูกค้ามาจ่ายงานให้คนงานควบคุมคุณภาพ ตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนขั้นตอนสุดท้าย ด้วยความที่เรายู่และคลุกคลีกับงานมาตั้งแต่เด็ก เราก็สามารถดูได้ว่างานที่ออกมาในแต่ละขั้นตอนนั้นผ่านหรือไม่ผ่านต้องแก้ไขตรงไหน..”

สิ่งที่ครูเมตตาภูมิใจ ก็คือได้สืบทอดการทำเครื่องทองลงหินนี้ แม้จะต้องใช้ความอดทนในการดูแลการผลิตภาชนะ ควบคุมคุณภาพ ปกครองช่างลำดับต่าง ๆ ให้ทำงานได้อย่างมีความสุข สร้างความเป็นพี่น้อง เป็นเพื่อน เพื่อให้งานโบราณนี้คงอยู่กับบ้านบุ ต่อไปนานเท่านาน ผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้น ใช้เวลาทำประมาณ ๔ วัน จึงจะจบ ๖ ขั้นตอน

เบ้าหลอมทอง

ดินงัน

ตะไบมีดเลียบของช่างกลึง

คีมขึ้นรูปภาชนะ

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างหลอมและตี

เบ้าและดินงัน เบ้ามี ๒ ชนิด

เบ้าดิน ช่างของครูเมตตา เป็นผู้ปั้นขึ้นเองด้วยดินเหนียวผสมขี้เถ้าแกลบ มีราคาถูกแต่ไม่คงทน ใช้ได้เพียงครั้งเดียวก็เสีย

เบ้ากรวด เป็นเบ้านอก ทำจากโลหะ มีราคาแพง ใช้ได้หลายครั้ง

ดินงัน คือแบบพิมพ์ทองทำด้วยดินเหนียวผสมแกลบเผาไฟ ทรงกระบอก หน้าเป็นหลุมตื้น มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางหลายขนาด เพื่อให้มีความทนทานใช้เททองได้หลายครั้ง

คีมจับทองก้อน

คีมเท

คีมประกบกับทองก้อน

คีมจับขนาด

คีมขึ้น

เหล็กขัดตบ ใ้กันภาชนะเรียบ

ค้อนทุบทองก้อน

ค้อนขวาน

คีมแต่ง

ค้อนแต่งและค้อนตีขนาดต่าง ๆ

คีมโอบ คีมขึ้นรูปภาชนะขนาดใหญ่

เขางัว เหล็กปลายโค้งงอเล็กน้อยด้ามไม้ไผ่ ใช้เขี่ยผงถ่านเททอง

เขาควาง เหล็กปลายโค้งยาวด้ามไม้ไผ่ ใช้เกลี่ยถ่านในเตา

เหล็กขนาด ใช้วัดขนาดทองเพื่อขึ้นรูปภาชนะให้ได้ตามขนาดที่ต้องการ ซึ่งช่างตีถือเป็นเครื่องมือสำคัญ ไม่ข้าม ไม่เหยียบ ในพิธีครอบครุยังใช้เป็นเครื่องมือที่ครูมอบให้แก่ศิษย์ เพื่อแสดงว่าสามารถเรียนเป็นช่างได้ต่อไป

ทั่งเหล็ก

เต็ง

เขียงช่าง

เต็งไฟ อยู่หน้าเตา

อ่างน้ำ

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างลาย

ค้อนลาย ที่มี ๒ หัว คือหัวใหญ่และค้อนหัวลาย
ดินหม้อ
กระล่อน

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างกรอ

เครื่องกรอไฟฟ้า

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างกลึง

เหล็กกระดำ เพื่อกลึงเอาส่วนที่เป็นสีดำออกก่อน
เหล็กกลึงและหินลับ เหล็กกลึงมี ๒ แบบ
แบบหน้ากว้าง และหน้าแคบ สำหรับภาชนะเล็ก
ใหญ่ต่างกัน เดิมช่างตีหน้าเหล็กกลึง จากเหล็ก
ตะไบด้วยตัวเอง ต่อมาจึงซื้อหน้าเหล็กชุด
สำเร็จรูปมาต่อเข้ากับเหล็กตะไบเรียกว่า “มีดเล็บ”
เหล็กปิดให้เนียน เนื้อเรียบ
หินลับ
ภมร ที่ต่อกับมอเตอร์เพื่อหมุน
ชั้นผสมไซเนื้อ

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างเจีย

กระดาษทราย
เครื่องเจียไฟฟ้า

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างขัด

ลูกทราย
ลูกผ้า
เครื่องขัดไฟฟ้า

เครื่องมืออุปกรณ์ของช่างแกะ

เหล็กสกัดขนาดหน้า ๖,๗ และ ๘
ไม้รองสำหรับบังคับภาชนะ

ขั้นตอนการกำเครื่องทองลงหิน

แบ่งตามการทำงานของช่างได้เป็น ๗ ขั้นตอน คือ

- . ช่างตี
- . ช่างลาย
- . ช่างกรอ
- . ช่างกลึง
- . ช่างเจีย
- . ช่างขัด
- . ช่างแกะ

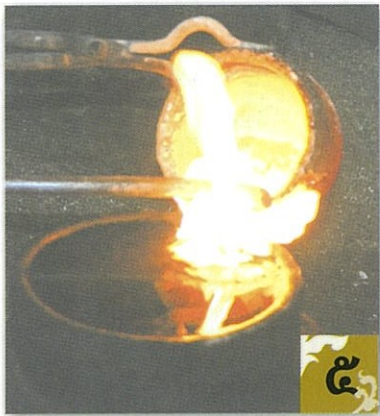
ช่างตี เป็นงานที่รวมช่างหลอม ช่างแผ่ และช่างตีไว้ในขั้นตอนเดียวกัน ในปัจจุบันช่างตีจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในการผสมโลหะด้วย สิ่งสำคัญต้องผสมโลหะให้ได้เนื้อทองที่เหนียวเหมาะแก่งานบุ ช่างโบราณเมื่อราวรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ จึงพอใจใช้ทองเก่า ๒ ชนิด คือ “ทองโบไม้” หมายถึง เศษทองสัมฤทธิ์ที่ได้จากชิ้นแตกชำรุด และ “ทองม้าล้อ” หรือ “ทองฉาบ” หมายถึง ทองจากเครื่องดนตรีสัมฤทธิ์ของจีนประเภทม้าล้อ ฟ่าง และฉาบที่แตกชำรุด ใช้เป็นส่วนผสมในการหลอมโลหะ ทองชนิดนี้พ่อค้าชาวจีนนำเข้ามาจำหน่ายให้กับช่าง ต่อมาวัตถุดิบหายากขึ้น ช่างจึงผสมโลหะขึ้นใช้เองในอัตราส่วนทองแดง ๗ ส่วน ดีบุก ๒ ส่วน และเศษสำริด ๑ ส่วน

เตาตี เป็นเตาแบบโบราณ ทำด้วยอิฐ ก่อสูงราว ๑ คอก กลางเตาทำเป็นหลุมกระทะ ช่างล่างมีช่องต่อกับท่อลม เดิมใช้สูบลมด้วยมือ ช่างหลอมต้องมีผู้ช่วยสูบลม ๑ คน ซึ่งอาจเป็นช่างมือสอง เด็กหรือผู้หญิง ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการชักสูบลมไฟได้สม่ำเสมอ ปัจจุบันนี้พัฒนามาใช้พัดลมมอเตอร์เป็นตัวเร่งไฟให้ร้อน โดยใช้ถ่านไม้ซากซึ่งเป็นถ่านไม้คุณภาพดีเป็นเชื้อเพลิง

ค้อนแต่งและค้อนตีขนาดต่างๆ

๑. ส่วนผสมโลหะในเบ้าหลอม
๒. ส่วนผสมทองแดง ๗ ส่วน ดีบุก ๒ ส่วน และเศษสำริด ๑ ส่วน
๓. ช่างนำเบ้าหลอมมาวางไว้ตรงกลางเตา
๔. ช่างตีกำลังไหมไฟ
๕. ช่างเทน้ำทองลงบนดินงัน
๖. ช่างกระพือลมให้เนื้อทองแล่นไปทั่วหน้าดินงัน
๗. แผ่นโลหะที่หลอมแล้วพร้อมที่จะตีขึ้นรูป

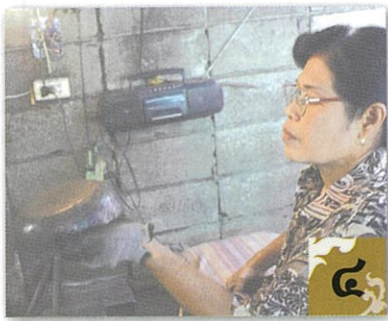
การหลอม “เบ้า” จะถูกวางลงในแอ่งกลางเตา กลบถ่านแล้วไหมไฟอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งโลหะหลอมละลายเข้าเป็นน้ำทองเนื้อเดียวกัน ขั้นตอนนี้ช่างต้องใช้ความชำนาญสังเกตดูเนื้อโลหะ หากน้ำทองยังมีสีขุ่นยังเททองไม่ได้ ต้องรอให้น้ำทองได้สีแดงเรือแบบสีลูกหนูอย่างที่ช่างเรียกว่า “กันตา” แล้วจึงจะนำลงเทบนพิมพ์ดินเผา ศัพท์ช่างเรียกว่า “ดินงัน” ดินงันมีรูปทรงกลมเนื้อหนา ด้านที่รับเนื้อทองจะยกขอบขึ้นเล็กน้อยประมาณ 1 ซม. เพื่อให้เนื้อทองไม่หก มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางต่างๆ กัน ช่างสามารถเลือกใช้ตามขนาดของภาชนะที่ต้องการจะทำ ก่อนเททองช่างจะใช้น้ำมันซีโล้หรือปัจจุบันใช้น้ำมันโซลาเทลงบนผิวดินงันก่อน เพื่อให้เนื้อทองแล่นไม่ฟืด เมื่อเททองแล้วใช้พัดกระพือลมให้ทองแล่นไปทั่วหน้าดินงัน ทิ้งให้ทองเย็นลงช้า ๆ จะได้เป็นทองก้อนมีขนาดความกว้างและหนาเท่ากัน

ทิ้งให้ทองก้อนเย็นลงอย่างช้า ๆ ทำให้ทองมีความอ่อน เหมาะแก่การตี จากนั้นจึงนำทองก้อนมาเผาไฟให้แดงแล้วตีแผ่น “ทั้งเหล็ก” ใกล้เคียงกับทั้งมี “เต็ง” คือ ก้อนหินธรรมชาติ ช่างนำมาวางไว้หน้าทั้งหินฐานดินให้สูงอยู่ในระดับเดียวกัน เต็งจะช่วยบังคับรูปทองที่ตีแผ่ออกให้อยู่ในมุมที่ช่างต้องการ คนตีมี ๑-๒ คน ทั้งนี้ขึ้นกับขนาดของภาชนะหรือชิ้นงาน เวลาตีช่างจะใช้คีมจับ

แผ่นทองไว้ให้แน่น ใช้ค้อนตี ตีรีดไล่ไป ชยับเลื่อนไปที่ละน้อย ตีจนกระทั่งทองเกือบจะเย็นลงสังเกตจากผิวทองเป็นสีดำ ก็นำไปเผาไฟใหม่ พอร้อนได้ที่ แล้วก็นำมาตีแผ่ออกไปเรื่อย ๆ ทำแบบนี้เรื่อยไป จนทองแผ่ออกเป็นแผ่นกลมได้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางที่ต้องการ แล้วตีตะแคงขึ้นขอบจากกันขึ้นไปหาปากภาชนะให้ได้รูปคร่าว ๆ แล้วตีแต่งรูปภาชนะอีกครั้งหนึ่งด้วยค้อนแต่ง เป็นค้อนไม้หรือค้อนเหล็ก ลักษณะหัวค้อนเป็นสัน

วิธีการตีขอบภาชนะจะมี ๒ อย่างคือ “กุ่มขอบ” เพื่อให้ภาชนะไม่เบี้ยว และ “ประขอบ” เพื่อให้ภาชนะกลมได้รูปทรง สุดท้ายจะค่อย ๆ ตีแต่งบนทั้งไม้ที่ชุบเป็นเบ้าไว้รับรูปภาชนะ เรียกว่า “กลาง” นำภาชนะที่แต่งรูปสมบูรณ์เผาไฟขึ้นสุดท้ายจนสุกแดง แล้วนำไปโยนลงน้ำ เพื่อให้ทองเย็นตัวลงอย่างรวดเร็ว อันเป็นกรรมวิธีที่ทำให้โลหะมีความแกร่งและมีผิวทนทานต่อการสึกกร่อน

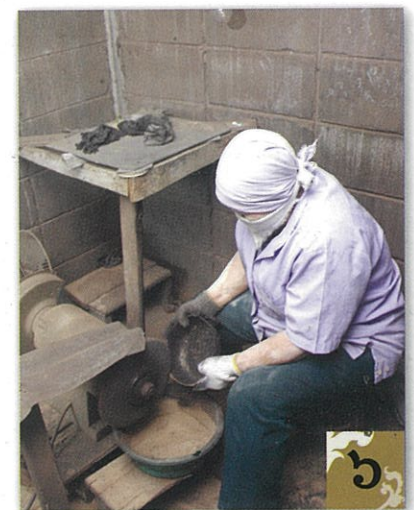
สำหรับการตีจะตีพร้อมกันทีละ ๔-๕ ใบ เพื่อให้ได้ภาชนะที่มีขนาดลดหลั่นกัน โดยใบบนสุดเป็นขนาดเล็ก เรียกว่า “ลูกใน” ใบต่อ ๆ มา เรียกว่า “ลูกนอก” ซึ่งประโยชน์อีกอย่างของการตีพร้อมกันหลายใบคือ เพื่อให้มีตัวประกอบด้านล่างในขณะตี เมื่อได้ขนาดแล้วก็ “ถอด” ออกมาทีละใบหรือ ๒ ใบ และนำมา “ขับ” หรือ ตีแผ่ ให้เป็นภาชนะที่ต้องการ

- ๑-๒. ทากาชนะด้วยดินหม้อก่อนตีลาย
- ๓. การตีลายเพื่อลบบรอยค้อน
- ๔. ช่างกำลังดูภาชนะว่าจุดใดต้องตีลบบ้าง
- ๕. ช่างกำลังตีลายบนภาชนะ
- ๖-๗. ช่างกรอกกำลังแต่งขอบปากภาชนะให้กลมเนียน

ช่างลาย ทำหน้าที่ตีเก็บรอยค้อนต่อจากช่างตี เพื่อให้เนื้อภาชนะเรียบเสมอกัน ก่อนตีลายต้องทากาชนะด้วย “ดินหม้อ” ให้ทั่ว ด้วยผ้าชุบน้ำหมาด ๆ และแตะดินหม้อเล็กน้อย มาทาลงภาชนะ เรียกว่าการ “มอมดินหม้อ” เพื่อให้ผิวภาชนะมีความลื่น ไม่พืดเวลาตี และมองเห็นรอยได้ง่าย ดินหม้อ คือ เชม่า ที่ได้จากก้นภาชนะหุงต้มโดยใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิง ช่างจะชูดเชมนั้นให้เป็นผงแล้วนำมาเป็นวัสดุในการ “มอมดินหม้อ” จากนั้นวางภาชนะที่จะตีลายครอบลงบนแท่งเหล็กหัวมนกลม มีขนาดความสูงราว ๑๕-๑๖ นิ้ว หน้ากว้างราว ๒ นิ้ว เรียกว่า “กระล่อน” แล้วใช้ “ค้อนหัวกลม” ค่อยชยตีเก็บรอยค้อนใหญ่จากการตีในขั้นแรก และเพื่อให้ภาชนะมีผิวตึงเสมอกัน จากนั้นจะแต่งรอยละเอียดเพิ่มด้วย “ค้อนหัวลาย” ซึ่งเป็นหัวอีกด้านของค้อนที่มีขนาดเล็กกว่า กระบวนการทั้งหมดเรียกว่า การลายภาชนะ ในขั้นตอนนี้ ช่างลายจะต้องตีให้ภาชนะได้รูปทรงตามต้องการ ไม่บิดเบี้ยว เมื่อตีเรียบร้อยแล้ว ภาชนะจะมีสีดำเข้าเนื้อจากดินหม้อทั้งสองด้าน ช่างลายจะมีหน้าที่พิจารณาเพิ่มเติมว่า ภาชนะที่ตีลายแล้ว จะเหมาะกับการกลึงเนื้อสีดำออกให้เป็นสีทองทั้งสองด้านหรือจะกลึงออกแค่ด้านในด้านเดียว หากภาชนะที่ลายแล้ว มีเนื้อขรุขระที่ด้านนอกด้วย จะตัดสินใจให้กลึงเนื้อสีดำออกให้เป็นสีทองทั้งสองด้าน ถ้าตีลายแล้วเกิดเสียชิ้นมาจะต้องเอากลับไปทุบให้แตกแล้วหลอมขึ้นรูปใหม่ ซึ่งสามารถหลอมใหม่ได้เพียง ๒ ครั้งเท่านั้น ครั้งแรกที่หลอมดีบุกกับทองแดง เรียกว่า ทองเนื้อ ๑ ครั้งที่สอง เรียกว่าเนื้อ ๒ และหากต้องหลอมเป็นครั้งที่ ๓ จะไม่สามารถนำมาทำชิ้นลงหินได้อีกจะต้องนำไปทำอย่างอื่น เช่น หลอมเป็นพระพุทธรูปแทน

ช่างกรอ เดิมเรียกว่าช่างตะโบ เพราะช่างใช้ตะโบเป็นเครื่องมือในการตกแต่งผิวภาชนะ ปัจจุบันใช้เครื่องกรอไฟฟ้าแต่งขอบปากภาชนะให้เรียบเนียนดูสวยงามเรียบร้อย

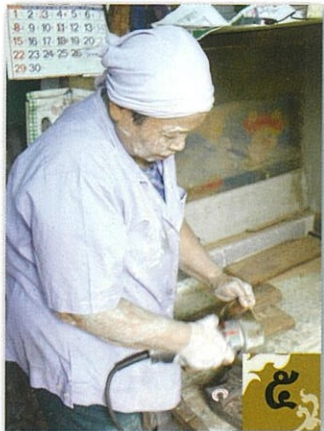
ช่างกลึง จะกลึงผิวภาชนะให้เรียบเสมอกัน เครื่องมือของช่างกลึงที่สำคัญประกอบด้วยกมรและเหล็กกลึง กมรแบบดั้งเดิมเป็นเครื่องกลึงที่ทำด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นท่อนกลมตรงกลางบากเป็นร่องหมุนได้โดยมีคันทโยกทำจากไม้ไผ่ ๒ ลำผูกติดไขว้กันไว้กับซื่อบ้าน ปลายคันททั้งสองข้างร้อยด้วยหนังพันไว้รอบแกนกมร ปัจจุบันใช้กมรต่อกับมอเตอร์หมุนได้ทั้ง ๒ ด้าน ช่างกลึงจะนำภาชนะมาติดกับหน้ากมร โดยใช้ชันผสมไขเนื้อ (ได้จากการต้มเนื้อวัว) ตั้งไฟให้อ่อนตัวเหนียวๆ ทาชั้นที่ส่วนเกินของภาชนะแล้วนำไปติดกับหน้ากมร เมื่อชันเย็นลงจะแข็งติดแน่นกับกมร ลองหมุนกมรดูว่าภาชนะที่ติดแล้วหมุนได้ศูนย์กลางหรือไม่ เมื่อได้แล้วช่าง

จะใช้เหล็กกลึงซึ่งมีรูปร่างเหมือนตะไบขนาดใหญ่ที่ปลายจะมีรูโค้งเหมือนเล็บ เรียกว่า “มิดเล็บ” ตะเบนผิวภาชนะจับให้มัน เมื่อภาชนะหมุนมิดเล็บก็จะชูดกับผิวภาชนะ ลักษณะเหมือนการกลึงวัสดุต่าง ๆ เมื่อทำไปจนทั่วภาชนะแล้วจะได้ภาชนะ ที่มีสีทองสุกปลั่ง

ในอดีตเมื่อเครื่องมือยังไม่ทันสมัยมาก กระบวนการทำชิ้นลงหินจะจบที่ขั้นตอนนี้ ช่างบ้านบุใช้เบ้าดินเผาที่ใช้แล้วมีเนื้อแกร่งเหมือนหินบดให้เล็กผสมกับน้ำมันมะพร้าวห่อผ้าหมักทิ้งไปกับเนื้อภาชนะซึ่งทำให้เรียกเครื่องทองนี้ว่า “ชิ้นลงหิน”

๑. ทาชั้นที่ภาชนะเพื่อนำไปติดกับหน้ากมร
๒. ช่างกำลังทดลองหมุนภาชนะที่ติดกับกมร
๓. การกลึงภาชนะโดยใช้มิดเล็บ
๔. ช่างกำลังกลึงภาชนะ

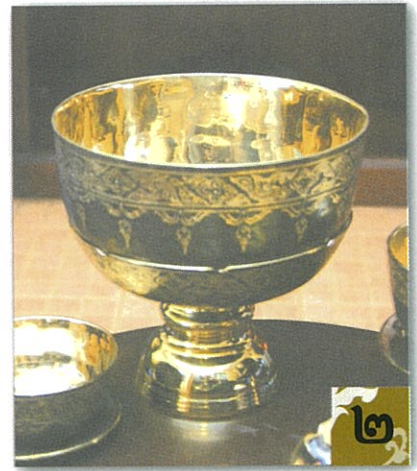
๕. ช่างเจียรกำลังใช้เครื่องเจียไฟฟ้าตกแต่งรอยดำพื้นผิว
๖. ขั้นตอนการขัดด้วยเครื่องเจียรมอเตอร์
๗-๘ การแกะสลักลายต่าง ๆ ของช่างแกะลงบนภาชนะ

ช่างเจีย สมัยก่อนไม่มีขั้นตอนนี้ ปัจจุบันประยุกต์ใช้เครื่องเจียไฟฟ้าเพื่อตกแต่งรอยดำพื้นผิวต่าง ๆ บนผิวภาชนะ ที่เรียกว่า “ตามด” ออกให้หมด

ช่างขัด ปัจจุบันใช้เครื่องปั่นมอเตอร์ตีถูทรายและลูกผ้า ขัดเป็นขั้นตอนสุดท้าย

ช่างแกะ เป็นขั้นตอนที่เพิ่มเติมมาจากโบราณ เพื่อให้ภาชนะมีการพัฒนารูปแบบให้เหมาะกับตลาดผู้บริโภค โดยช่างจะใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “เหล็กสกัด” หรือ “เหล็กแกะ” ในการทำลวดลาย โดยมีขนาดต่างกัน คือ หน้า ๖, ๗ และ ๘ ก่อนแกะลายจะต้องวัดขนาดและทำตำแหน่งในการแกะก่อน ซึ่งลายที่แกะจะมีอยู่หลายลายแต่ลายที่ทำประจำคือ “ลายกนก” แบบมีระย้า และแบบกลีบบัว นอกจากนี้ก็ยังมีลาย “มะลิวัลย์” ที่ได้รับความนิยมแต่แกะยากกว่า

๑. ชุดกาแฟ (ชุดนมน้ำตาล)
๒. ชุดขันน้ำพานรอง
๓. ชามสลัด
๔. ชุดสำหรับกับข้าวลงหิน

ขั้นตอนการผลิตดังกล่าวทุกขั้นตอนนั้น ต้องอาศัยช่างที่มีความรู้ ความชำนาญ สัมผัสสืบทอดกันเป็นระยะเวลาอันยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น จากพ่อแม่สู่ลูกหลาน จนได้ผลงานที่มีคุณภาพดีควรค่าแก่การภาคภูมิใจ เครื่องทองลงหินที่ได้จากขั้นตอนการผลิตด้วยมือแบบดั้งเดิมของชาวบ้านบุ มีคุณสมบัติของเนื้อภาชนะที่เหนียว แข็งแกร่ง มีผิวสีสุกใสเป็นเงางาม ไม่ขุ่นมัวง่าย มีน้ำหนัก มีผิวเย็น ใส น้ำเย็นจะเย็นจัดเมื่อเคาะดูจะมีเสียงดังกังวาน จึงนิยมทำเป็นเครื่องดนตรีประเภท ฉิ่ง ฉาบ และฆ้องอีกด้วย

ปัจจุบันมีภาชนะที่ผลิตจำหน่าย ๗ ชนิดปัจจุบัน เพิ่มเติมจากโบราณที่มีเพียงขันลงหิน คือ

๑. ขัน
๒. ชามสลัด
๓. ชามผลไม้ (แบบมีฐาน)
๔. ถาดเค้ก
๕. จาน
๖. ชุดกาแฟ (ชุดนมน้ำตาล)
๗. ขันน้ำพานรอง

“...จะทำงานตรงนี้ให้นานที่สุดและดูแลช่างฝีมือ
 อย่างดีที่สุดเพราะเรามีกันและกัน เหมือนกับที่เราเกิดมา
 เราก็ออกกันแล้ว เพราะฉะนั้นเราจะร่วมกันทำงานตรงนี้
 และช่วยกันทำงานตรงนี้ให้ยืดยาวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ค่ะ”

ครูเมตตา เสนานนท์

“..รูปแบบโบราณมีแต่ชั้น ชั้นที่ใช้ในชีวิตประจำวันเช่น ชั้น
 ใส่บาตร ชั้นทานน้ำ ชั้นล้างหน้า จะมีรูปแบบและขนาดไม่
 เหมือนกัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผลทางการตลาดรูปแบบจึงต้องปรับ
 เปลี่ยนไปตามกลไกการตลาด ส่วนผสมก็ต้องปรับจากของเดิม
 จะเป็นทองม้วนล่อ ปรับเป็นทองแดงกับดีบุกซึ่งคุณเจียมกับคน
 งานช่วยกันคิดค้นขึ้นมา เรียกว่าสัมฤทธิ์ในอัตราส่วน ๗ ต่อ ๒
 ซึ่งสูตรนี้ปรับไม่ได้เลยไม่อย่างนั้นจะขึ้นรูปไม่ได้เลยคะ..”

ศิลปะการทำเครื่องทองลงหินของชาวบ้านบุ ดำรงอยู่ใน
 บ้านบุสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนานกว่า ๒๐๐ ปี ในช่วงที่
 ยังไม่มีสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาแข่งขันในตลาด มีผู้นิยมใช้
 เครื่องทองลงหินเป็นจำนวนมาก จนช่างไม่สามารถจะผลิตได้
 ทันต่อความต้องการ จึงเกิดการผลิตของเลียนแบบขึ้นจากทอง
 เหลืองหล่อป้อนด้วยเครื่องจักร ขึ้นมาตีตลาด ด้วยจำนวนการ
 ผลิตที่สูงกว่า และมีราคาถูกกว่ามาก ทำให้งานเครื่องทองลงหิน
 แบบโบราณ ถูกกระทบอย่างหนัก

แต่ครูเมตตา เสนานนท์ ก็ยังคงยึดมั่น ในอุดมการณ์ที่จะสืบทอดงาน
 ของบรรพบุรุษ ในการผลิตเครื่องทองลงหิน ตามแบบโบราณต่อไป โดย
 เชื่อว่า ท้ายที่สุดแล้ว งานที่มีคุณค่าที่สุด คืองานที่ทำออกมาจากหัวใจ
 ของช่างแขนงต่าง ๆ ผ่านไฟจากเตาหลอม ผ่านแรงกระทบของค้อน
 ผ่านมืออันแข็งแกร่ง ผ่านสายตาที่ชำนาญ จนได้งานที่เรียบเนียน
 สวยงาม อวดโฉมสู่สายตาโลกได้อย่างภาคภูมิใจ มีการออกแบบและผลิต
 ภาชนะรูปแบบใหม่ ๆ เช่น ชามสลัด ชามผลไม้ ชุดน้ำเย็น ชุดกาแพ่ ที่
 เขียนุหรี ฯลฯ และสามารถส่งเป็นสินค้าออกไปยังตลาดยุโรป เอเชีย
 และสหรัฐอเมริกา ทำรายได้ให้กับประเทศปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก

“คิดว่าเราเลือกทางเดินของเราถูก ไม่อย่างนั้นเมื่อคุณเจียมเสียแล้ว
 ก็คงจะไม่มีการตรงนี้อยู่ เราจึงหวังเพียงจะทำงานตรงนี้ให้นานที่สุดและ
 ดูแลช่างฝีมืออย่างดีที่สุดเพราะเรามีกันและกัน เหมือนกับที่เราเกิดมา
 เราก็ออกกันแล้ว เพราะฉะนั้นเราจะร่วมกันทำงานตรงนี้และช่วยกัน
 ทำงานตรงนี้ให้ยืดยาวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ค่ะ”

รายนามช่างผู้เชี่ยวชาญ ของครูเมตตา เสนานนท์

นางอัญชลี เหล่าลาดา (แสงสังจา)
 บุตรสาวคนโตของนางเจียม แสงสังจา เป็นฝ่ายตลาด
 นางขวัญใจ มุ่นพราย
 ตรวจสอบคุณภาพของผลิตภัณฑ์ เป็นผู้ช่วยครูเมตตา เสนานนท์

1. ช่างตี

นายอุทร - นางประทุม เชื้อสกุล
 นายสัมฤทธิ์ - นางสาวเนียง บำรุงนา
 นายศุภชัย - นางมะลิ ฝึกฟูญาติ
 นายมนตรี เท็งพารา
 นายทวี ผลโพธิ์

2. ช่างลาย

นางลัดดา (ประนอม) บัวทองคำ
 นางศิริ วาจาเสนาะ

3. ช่างกรอ

นายขวัญเมือง มอญคำพา

4. ช่างกลึง

นางอุทิศ วาณิชชาชีวะ
 นางสาวรินทร์ บ่วงรัก

5. ช่างเจีย

นางสุนันทา ญาณสุภาพ

6. ช่างขัด

นางสุนันทา ญาณสุภาพ
 นายขวัญเมือง มอญคำพา

7. ช่างแกะ

นางนรา เพ็ชรผุดผ่อง

นับเป็นโชคของแผ่นดิน ที่ครูเมตตา ได้ตัดสินใจเดินมาในเส้นทางนี้ ทำให้เราชนรุ่นหลัง ได้ความรู้และขบวนการผลิต เครื่องทองลงหิน ของชาวบ้านบุแห่งคลองบางกอกน้อย แม้ปัจจุบันความนิยมภาชนะเครื่องทองลงหิน จะไม่มากเท่าในอดีต แต่ด้วยแรงศรัทธา และความเชื่อมั่น ในผลิตภัณฑ์นี้ของครูเมตตาทำให้แผ่นดินสยามยังจะมีเครื่องทองลงหินคู่กับครูศิลป์ของแผ่นดินต่อไปอีกนานเท่านาน

